

3.6. Загальні засади розвитку агролісівництва в правовому механізмі сталого розвитку сільських територій

Одним з найперспективніших напрямків у сфері політики сільського розвитку вбачається розвиток агролісівництва як форми диверсифікації сільськогосподарського виробництва й стимулюючого фактора сталого розвитку сільських територій в Україні. Дослідження цього феномена в аграрній сфері в сучасних умовах актуалізується та потребує окремої уваги.

За оцінками експертів, на знеліснення й деградацію лісів припадає 17,4 % глобальних викидів парникових газів. Однак ліси, що функціонують на сталій основі, є важливими поглиначами вуглецю й забезпечують такі необхідні послуги, як водопостачання та забезпечення якості водних ресурсів, консервація ґрунтів, регулювання клімату на місцевому рівні, поставки деревини й іншої продукції. Стале управління лісовим господарством вимагає провадження сумлінної державної аграрної, земельної та екологічної політик і створення сприятливих умов у поєднанні з такими практичними заходами, як захист, консервація, відновлення й заліснення, агролісівництво, стійка заготівля деревини та утилізація лісової продукції. Приміром, природна регенерація земель під управлінням фермерів, включаючи висадку дерев і пожежозахист, дозволили досягти значного зростання виробництва продовольства, збільшення фінансової економії й поліпшення добробуту сільських мешканців в регіоні Таленс в Гані¹.

Що стосується ситуації в Україні, за даними спеціалістів, лише в областях Карпатського регіону існує близько 60 тис. га чагарникових заростей і 113 тис. га земель антропогенного походження, які знаходяться здебільшого на території колишніх колгоспів. Вирубки карпатських лісів за останні роки стали причиною трагічних екологічно небезпечних паводків з людськими жертвами, мільярдними збитками, катастрофічним

³ Швець. В.Д. Відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва органами державної влади / В.Д. Швець // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2008. – Вип. 41. – С. 463.

¹ Экологическая устойчивость в интересах благосостояния человека в повестке дня развития на период после 2015 года : информ. записка секретариата (Найроби, 23-27 июня 2014 г.). – Найроби, 2014. – С. 12.

зруйнуванням дамб, будинків, мостів. Крім того, регіон є лідером в Україні за зсувними, селевими та ерозійними процесами (за останні 25-35 років ступінь еродованості орних земель в окремих його областях збільшився на 10-15 % у передгірних районах і на 3-10 % на рівнинах, супроводжуючись погіршенням агрохімічних властивостей ґрунтів, зменшенням у них вмісту гумусу, калію, фосфору)¹.

Отже на порядку денному ХХІ століття державної аграрної політики України постає надскладне завдання – в умовах економічної кризи розробити правовий механізм, який дозволить розвивати й впроваджувати такі інноваційні технології, які б сприяли якнайефективнішому веденню сільськогосподарського виробництва, несільськогосподарської діяльності на сільських територіях, заощаджуючи разом з цим земельні, водні, лісові й інші природні ресурси та сприяючи збереженню біорізноманіття та екологічної мережі в Україні. Аграрна, земельна й екологічна політики мають розроблятися й впроваджуватися «пліч-о-пліч». При цьому правові норми, що регулюють суспільні відносини, які виникають змінюються та припиняються в процесі окресленої діяльності, мають бути не лише чітко розмежовані за галузевою ознакою, але й гармонічно взаємодіяти, доповнюючи одна одну.

Підґрунтям національної стратегії збалансованого лісоресурсного розвитку мають бути, передусім, екологічні та соціальні пріоритети. Це означає, що лісогосподарську практику мають визначати, передусім, соціальні та екологічні чинники й національні традиції. Ліси, як відомо, являють собою вразливу природну екосистему, тому втручання у процеси відтворення й використання лісових ресурсів повинно бути зваженим й екологічно обґрунтованим. Лісоресурсну політику щодо лісів, як наголошується в літературі, варто спрямовувати на збереження генофонду – пралісів для потреб теперішнього і майбутнього поколінь, розширення природно-заповідного фонду й туристично-рекреаційних комплексів для відпочинку й оздоровлення населення². Таким чином використання лісових ресурсів в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності

¹ Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : науково-аналітична доповідь [В. Борщевський, Х. Притула, В. Крупін, І. Куліш] ; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів : Б. в., 2011. – С. 25-28.

² Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча наук. і техн. України Б. Є. Патона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – С. 54.

має здійснюватися за принципом екологізації, на чому неодноразово наголошували вчені.

Як переконують фахівці, саме методи сталого управління земельними, водними та лісовими ресурсами дозволяють значно підвищити продуктивність сільськогосподарського виробництва шляхом інтегрованого управління родючістю ґрунту, застосування органічних і неорганічних поживних речовин і використання таких агротехнічних прийомів, як одночасне вирощування декількох видів культур, практика агролісівництва, чергування культур і підтримання захисного ґрунтового покриву¹.

Важливим аспектом вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, що впливають, в тому числі, на подальший розвиток предмета аграрного права України, виступає розмежування на нормативно-правовому рівні сфери правового регулювання сільського господарства, промисловості й інших видів економічної діяльності в державі. Ці сфери розрізняються в державних і міжнародних класифікаторах видів економічної діяльності, а також міжнародних стандартах, на що необхідно звернути окрему увагу. Так, наприклад, до структури сільського господарства, крім власне сільськогосподарського виробництва, також входять рибальство, видобуток морепродуктів, лісове господарство та збір сировинних товарів лісового господарства (підхід ФАО, ЄС)². Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності містить Розділ А, що об'єднує сільське господарство, лісівництво та рибальство³. Натомість вітчизняна класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010, прийнята наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р., № 457 (набула чинності від 01.01.2012 р.)⁴ включає Розділ А, що об'єднує сільське господарство, лісове й рибне господарство.

¹ Состояние мировых земельных и водных ресурсов для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства : аналит. доклад. – ФАО, 2011. – С. 11.

² Мерзлов А. В. Введение в устойчивое развитие сельских территорий : важнейшие понятия и теоретические основы / А. В. Мерзлов [и др.]. – М. : Б. и., 2012. – С. 9.

³ Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности [4-й пересмотр. вар.] / ООН, Статистические документы. – Сер. М No 4/Rev. 4. – Нью-Йорк, 2009. – С. 53.

⁴ Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р., № 457 [Електрон ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkcrp.gov.ua/info/842>. – Заголовок з екрану.

Відповідно до вимог Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 41 («Сільське господарство») сільськогосподарська діяльність охоплює різноманітні види діяльності, наприклад: тваринництво, лісівництво, вирощення однорічних та багаторічних рослин, фруктових садів та насаджень, квітництво та водне господарство (зокрема, риборозведення). Для цього розмаїття видів діяльності характерні такі спільні риси: а) здатність змінюватися (живі тварини та рослини здатні до біологічної трансформації); б) управління змінами (управління спрощує біологічне перетворення шляхом поліпшення або принаймні стабілізації умов, необхідних для того, щоб цей процес відбувався, наприклад, підтримання рівня вмісту харчових речовин, вологості, температури, родючості та освітлення. Таке управління відрізняє сільськогосподарську діяльність від інших видів діяльності. Так, збирання врожаю з джерел, управління якими не здійснюється (наприклад, морська риболовля та вирубка лісу), не є сільськогосподарською діяльністю; в) оцінка змін (вимірювання та контроль за зміною якості, наприклад, генетичних властивостей, щільності, стиглості, жирового шару, вмісту протеїну та міцності волокна, або кількості, наприклад, потомства, ваги, кубічних метрів, довжини або діаметра волокна та кількості бруньок, викликаних біологічним перетворенням чи врожаєм, є повсякденною функцією управління)¹.

Податковий кодекс України (п. 7 ст. 209.7 ст. 209) з метою встановлення спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників й регулює відповідні податкові відносини суб'єктів сільськогосподарського виробництва в Україні, оперує терміном «сільськогосподарські товари» як зазначені у товарних групах 1-24, товарних позиціях 4101, 4102, 4103, 4301 згідно з УКТ ЗЕД, та послуги, отримані в результаті здійснення діяльності, на яку відповідно до пункту 209.17 цієї статті поширюється дія спеціального режиму оподаткування у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства, якщо такі товари вирощуються, відгодовуються, виловлюються або збираються (заготовляються), а послуги надаються, безпосередньо платником податку – суб'єктом спеціального режиму оподаткування (крім придбання таких товарів/послуг у інших осіб), які поставляються зазначеним платником

¹ Сільське господарство : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 (МСБО 41) [Електрон ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_027/print1433742680707404. – Заголовок з екрану.

податку – їх виробником¹.

У Конвенції 2001 року про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві, ратифікованої Законом України від 1 квітня 2009 року № 184, яка набрала чинності для України 1 грудня 2010 року термін «сільське господарство» охоплює сільськогосподарську та лісівницьку діяльність, здійснювану на сільськогосподарських підприємствах, у тому числі рослинництво, лісівництво, тваринництво, розведення комах, первинну переробку продукції рослинного й тваринного походження власником підприємства чи від його імені, а також використання та обслуговування механізмів, устаткування, пристосувань, інструментів й сільськогосподарських агрегатів, зокрема, будь-які технологічні процеси, зберігання, операції чи транспортування на сільськогосподарському підприємстві, які безпосередньо пов'язані із сільськогосподарським виробництвом². В Конвенції наголошується, що промислове використання лісів не охоплюється сільським господарством. Охоплюється лісівництво галуззю сільського господарства і в Стокгольмській Конвенції про стійкі органічні забруднювачі від 23 травня 2001 року, ратифікованої Законом України від 18 квітня 2007 року № 949-V, що набрала чинності для України 24 грудня 2012 року³.

Викладене підтверджує сучасні наукові погляди на зміст предмета правового регулювання аграрного права щодо включення до його сфери окрім традиційних видів суспільних відносин в сфері сільськогосподарської діяльності, також лісівництва, аквакультури та квітництва.

Зважаючи на вказані підходи, виникає проблема належного правового регулювання агролісівництва, розвиток якого видається перспективним напрямком диверсифікації сільськогосподарської виробничої практики та одним з факторів забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. Наприклад, за законодавством Європейського Союзу до видів диверсифікації сільської економіки відносяться: сільський туризм, підсобні виробництва, що займаються

¹ Податковий кодекс України : Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 13, № 13 – 14, № 15 – 16, № 17. – Ст. 556.

² Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці 2001 року № 184 про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві : Закон України від 01.04. 2009 р. № 2116-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 32, № 32 – 33. – Ст. 492.

³ Про ратифікацію Стокгольмської Конвенції про стійкі органічні забруднювачі від 23 травня 2001 року : Закон України 18 квітня 2007 року № 949-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 30. – Ст. 396.

переробкою сільськогосподарської продукції, ремесла, а також діяльність у сфері лісового господарства. Зокрема, Постановою Ради (ЄЕС) № 797/85 від 12 березня 1985 р. про підвищення ефективності сільськогосподарських структур були передбачені заходи заохочення спільних інвестиційних проектів з метою здійснення залісення сільськогосподарських земель та інвестицій у лісові поліпшення, включаючи створення лісозахисних смуг (ст. 20 Постанови)¹. Крім того важливо звернути увагу на суб'єктів, що відповідно до чинного законодавства, займаються таким видом господарювання як, лісівництво. Однак лише в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» в редакції Закону від 19.01.2013 р. зазначається про такий вид діяльності. В ст. 1 вказаного Закону зазначено, що сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування².

Наголосимо, що наразі відсутнє нормативно-правове закріплення визначення поняття «агролісівництво» у вітчизняному законодавстві. Неврегульованим залишається й великий пласт суспільних відносин у цій сфері. Варто належним чином проаналізувати підходи законодавця щодо розвитку як лісового господарства взагалі, так і щодо відмежування суспільних відносин, які при цьому виникають, функціонують, змінюються й припиняються від сфери аграрних відносин, до якої входить діяльність щодо ведення агролісівництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Лісового кодексу України лісові відносини визначаються як суспільні відносини, що стосуються володіння, користування й розпорядження лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення й сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства. При цьому

¹ Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні : теорія та практика правового регулювання : моногр. / О. В. Гафурова / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Ірідіум, 2014. – С. 275.

² Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

науковці підкреслюють, що лісове господарство – це галузь економіки, завданням якої виступає вирощування, відновлення й охорона лісів, підвищення продуктивності й поліпшення їх якісного стану. При цьому ведення лісового господарства, вимоги щодо якого визначає Лісовий кодекс України (ст. 64), полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів – організації сталого лісокористування, задоволенні потреб країни в деревині та інших лісових ресурсах, ефективному використанні корисних властивостей лісів (грунтозахисних, водоохоронних, рекреаційних тощо)¹.

С. В. Шарапова наголошує, що використання лісових ресурсів спрямовано, насамперед, на поповнення продовольчої бази та резервів лікарської й технічної сировини для задоволення потреб суспільства, а також окремих громадян у продуктах харчування, поліпшення якісного запасу продовольчих і медичних товарів, а також на розвиток садівництва й рослинництва². У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: 1) заготівля деревини; 2) заготівля другорядних лісових матеріалів; 3) побічні лісові користування; 4) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт. Порядок та умови здійснення спеціального використання лісових ресурсів встановлено постановою Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23 травня 2007 р., № 761, якою затверджено Порядок спеціального використання лісових ресурсів³.

Лісовим кодексом України (ст. 73)⁴ регламентуються побічні лісові користування, до яких відносяться: заготівля сіна, випасання худоби,

¹ Науково-практичний коментар лісового кодексу України : наук. вид. / Акад. прав. наук України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України ; за ред. Г. І. Балюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – С. 207.

² Шарапова С. В. Правові засади використання лісових ресурсів в аграрному секторі / С. В. Шарапова // Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф., д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України О. О. Погрібного. – Харків, 2014. – С. 201, 202.

³ Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів : пост. КМУ від 23.05.2007 р., № 761 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 39. – Ст. 1550.

⁴ Лісовий кодекс України : в ред. Закону України від 08.02.2006 р., № 3404-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 21. – Ст. 170.

розміщення пасік, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету. Для їх переробки сільськогосподарські товаровиробники організують підсобні підприємства та промисли, що є важливими структурними елементами у підвищенні матеріального добробуту їх членів (працівників). Збір і заготівля дикорослих плодів, ягід, грибів, лікарсько-технічної сировини є важливим джерелом поповнення продовольчого фонду країни, виробництва мармеладу, варення та цінних консервів і випуску цінних лікарських препаратів. Крім того в лісах без нанесення їм шкоди може здійснюватися заготівля другорядних лісових матеріалів: живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків, зокрема березового, який відзначається спеціалістами лікарсько-оздоровчими властивостями¹. Така діяльність є супутньою агролісівництву, а відносини, що при цьому виникають, функціонують, змінюються й припиняються мають ознаки тісно пов'язаних з аграрними й також включаються до структури предмета аграрного права.

В довідковій літературі зазначається, що лісівництво – це галузь рослинництва, що займається вирощуванням лісу². Поряд з цим світова практика ведення сільського господарства розробила такий його вид, як агролісівництво, який, на думку багатьох вчених, є перспективним напрямком урізноманітнення та налагодження екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва.

В літературі пропонується Центральному органу державної виконавчої влади з питань земельних ресурсів і топографо-геодезичної і картографічної діяльності, Міністерству аграрної політики та продовольства України, а також Держлісагентству України лісівництво як вид економічної діяльності визнати та визначити лісовим землеробством, а суб'єктів господарювання з лісівництва – землекористувачами, з усіма фінансово-економічними повноваженнями й зобов'язаннями суб'єктів підприємницької діяльності³.

¹ Шарапова С. В. Правові засади використання лісових ресурсів в аграрному секторі / С. В. Шарапова // Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф., д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України О. О. Погрібного. – Харків, 2014. – С. 201.

² Современный толковый словарь / Большая советская энциклопедия, 1997 [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-30909.htm>. – Заголовок с экрана.

³ Бобко А. М. Економіка лісівництва починається з використання земельних угідь за призначенням / А. М. Бобко // Економіка України. – 2014. – № 5 (630). – С. 90.

Сільськогосподарське або агролісівництво є комплексним терміном. Воно охоплює фермерські землі й ліси, де дерева й чагарники використовуються в комбінації з системою посівів сільськогосподарських культур та/або утриманням тварин. Це може бути у формі просторового розміщення або послідовності в часі. В системі агролісівництва виділяється два види взаємодії між різними компонентами, а саме, екологічні та економічні. В результаті це призводить до поліпшення загального збору врожаю, продуктивності ґрунту та доступності води. Метою агролісівництва виступає внесок у поліпшення життєвих умов людей, що проживають в сільських районах. Збереження та поліпшення якості ґрунту є ключовою частиною майже в усіх системах сільськогосподарського лісівництва¹.

Фермери застосовують методи агролісівництва з різних причин – з метою збільшити свою економічну стабільність, а також оптимізувати управління природними ресурсами та їх охорону. Агролісівництво – це також метод залучення дерев та інших деревних видів рослин в різні типи сільськогосподарської діяльності. По суті використання деревних видів повинно призводити до підвищення або біологічної продуктивності, чи економічної віддачі системи, або і того, й іншого разом.

Слід підкреслити, що, як зазначається в спеціальній літературі, наприклад, традиційний лісорозплідник як спеціалізоване господарство з вирощування посадкового матеріалу для лісокультурних робіт², не вважається системою агролісівництва. Нею також не є лісові угіддя, організовані лише для отримання продуктів лісу. Агролісівництво включає поєднання вирощування дерев з іншими галузями, такими як утримання пасовищних тварин або виробництво грибів, або управління лісовими угіддями для збільшення різноманіття спеціальних продуктів лісу. Наприклад, агролісова система може виробляти деревне паливо, сировину біомаси, хвою сосни, мульчу, грубий корм для пасовищних тварин й інший традиційний лісовий матеріал. У той же час дерева вкривають домашню худобу від вітру й сонця, створюють місця проживання дикої флори і фауни, контролюють ерозію ґрунту і у випадку більшості бобових видів – фіксують азот для поліпшення родючості ґрунту. До речі, в США

¹ Беда Р. Агрлесоводство. Введение и технологи / Р. Беда. – Душанбе : Б. и., 2005. – С. 6.

² Лесная энциклопедия / гл. ред. Г. И. Воробьев ; ред. кол. : Н. П. Анучин, В. Г. Атрохин, В. Н. Виноградов [Т. 2. Лимонник – Ящерицы.]. – Москва : Сов. энцикл., 1986. – С. 212.

практикуються методи агролісівництва, що включають в себе обробіток сільгоспкультур по алеях, лісопасовища, вітрозахисні смуги, полезахисні лісосмуги, берегові буферні смуги і лісове фермерство (спеціальні продукти лісу)¹.

П. Ф. Кулинич в своєму дослідженні зазначає, що полезахисні лісосмуги як об'єкт правових відносин охорони і використання слід розглядати як лінійно розташовані на землях (земельних ділянках) сільськогосподарського призначення земельні угіддя зі штучно створеними на них лісовими насадженнями з метою захисту сільськогосподарських угідь від засух, вітрової та водної ерозії ґрунтів та інших деградаційних процесів. Поряд з цим суспільні відносини, які виникають при створенні, використанні та реконструкції полезахисних лісосмуг, регулюються нормами переважно земельного, а також лісового та екологічного законодавства². Науковець доречно наголошує, що земельні ділянки, зайняті полезахисними лісосмугами та іншими захисними лісовими насадженнями, повинні розглядатися як складова земель сільськогосподарського призначення, але мати відносно самостійний правовий режим у складі цієї категорії земель³.

У світовій сільськогосподарській практиці агролісівництво вважається системою технологій землекористування, в яких лісові багаторічні рослини (дерева, чагарники, пальмові, бамбукові і т. д.) свідомо використовуються у тих же формах управління ресурсами, які застосовуються під час вирощування сільськогосподарських культур і/або тварин, у певній формі просторового розташування або в часовій послідовності.⁴ Відносини щодо здійснення агролісівництва багатоманітні. По-перше, ними визнається різновид традиційних виробничих відносин в сільському господарстві (агролісівництво), по-друге, різноманітні види відносин в сфері тваринництва (лісове, пасовищне агролісівництво) й аквакультури (лісове, водне агролісівництво). Вирізняють й комплексні відносини в царині агролісівництва, що базуються на поєднанні в одному виробничому процесі тваринництва,

¹ Биктимирова Н. Общие сведения об агролесоводстве (методы, бизнес) [Электрон ресурс.] / Н. Биктимирова. – Режим доступа : <http://facepla.net/content-info/art-menu/908-agroforest.html>. – Заголовок с экрана.

² Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : моногр. / П. Ф. Кулинич ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : Логос, 2011. – С. 514, 515.

³ Там же. – С. 509.

⁴ Organic agriculture glosssary – English-Russian, 2010. – P. 10.

рослинництва й аквакультури.

Ведення агролісівництва передбачає також збільшення біологічної продуктивності природних ресурсів. Наприклад, родючість ґрунту може бути підвищено шляхом посадки азотофіксуючих деревних видів між рядами оброблюваних рослин. Листя багатьох деревних видів можна збирати для забезпечення оброблюваних культур сидеральними добривами, які надають поживні речовини, допомагають запобігти ерозію ґрунту, втрату води й відлякують шкідників. Деревні види можна висаджувати також для створення тіні для сільськогосподарських рослин, попередження ерозії ґрунту і в якості вітрозахисних лісосмуг. Поєднуючи всі ці методи, можна говорити, що включення деревних видів агроекосистем здатне змінити як фізичну структуру екосистеми, так і циркуляцію й збереження поживних речовин в екосистемі.

В додавання до підвищення біологічної продуктивності екосистеми включення деревних видів часто призводить до зростання економічної ефективності такого виробництва. Використання деревної зеленої маси в якості грубого корму може скоротити витрати на годування худоби чи запобігти економічним збиткам від падежу тварин під час голоду або посухи. Зазвичай деревні види, що застосовуються в агролісівництві, самі по собі цінні. Вони дають плоди, волокно, будівельні й ремісничі матеріали, ліки, пиломатеріали, деревне вугілля та безліч інших продуктів, які можна використовувати на фермі або продавати. У зв'язку з цим методики агролісівництва не тільки диверсифікують сільськогосподарське виробництво, а й можуть слугувати для забезпечення економічної безпеки.

Акцентуємо увагу на тому, що в багатьох країнах світу фермери беруть на озброєння методики агролісівництва, оскільки вони підвищують продуктивність і дають економічні переваги. Поряд з цим методи агролісівництва також виробляють значний екологічний ефект, який багато хто розцінює як рівноцінний або більш важливий, ніж потенційні сільськогосподарські або економічні вигоди. Основа екологічних переваг полягає в тому, що включення дерев та інших деревних видів агроекосистеми змінює структуру, різноманітність і функціонування цих систем, роблячи їх більш схожими на природні екосистеми, ніж традиційні типи сільського господарства, для яких наявність дерев не властива.

Досягнення останніх п'ятдесяти років в галузі сільськогосподарської технології привели до якісного стрибка у виробництві продовольства та сприяли зміцненню продовольчої безпеки у світі. Однак у багатьох країнах таке інтенсивне рослинництво призвело до виснаження ґрунтів, погрожуючи збереженню виробництва в цих районах у майбутньому. Як

наслідок, з урахуванням конкуренції за земельні й водні ресурси та зміни клімату, наша продовольча безпека як в даний час, так і в майбутньому, залежатиме від того, чи зможемо ми підвищити врожайність і якість продовольства, використовуючи вже задіяні сьогодні для виробництва сільськогосподарської продукції ґрунти¹.

Багато форм поглинання вуглецю в ґрунті на основі сільськогосподарської діяльності фактично служать недорогим засобом пом'якшення наслідків зміни клімату, які можна легко використовувати на основі цілого ряду перевірених технологій сталого землекористування, таких як агролісівництво, комплексні системи рослинництва і тваринництва, які підвищують ефективність використання органічних ресурсів, системи раціонального ведення сільського господарства, що поєднують мінімальну механічну обробку ґрунту або повну відмову від неї з постійною ротацією ґрунтового покриву та сівозміни, а також органічні системи ведення сільського господарства. Такі стратегії формують також в довгостроковому плані блага, пов'язані з продовольчою безпекою, хоча для їх впровадження потрібні інвестиції та компенсаційні механізми для надання підтримки сільськогосподарським виробникам протягом перехідного періоду².

Важливо відмітити, що перспективним напрямком залучення територій зони хвойно-широколистяних лісів України може бути формування на них територіальних агролісівницьких біоенергетичних комплексів, основним видом діяльності яких виступає виробництво енергоносіїв на основі біоресурсів енергетичних лісових культур. Енергетичні лісові культури являють собою лісонасадження штучного походження, структура й параметри яких оптимізовані для отримання максимальної кількості енергії у видах, затребуваних як усередині територіального біоенергетичного комплексу, так і на зовнішніх ринках³.

¹ Здоровые почвы – основа для производства здоровых пищевых продуктов / Информац. бюл. Продовольст. и сельскохоз. ООН [Электрон. ресурс]. – 2015. – № 14405. – С. 2. – Режим доступа : <http://www.fao.org/documents/card/ru/c/b8a98375-7258-48e8-b946-8263965ec465/>. – Заголовок с экрана.

² Почвенные ресурсы в интересах обеспечения продовольственной безопасности и адаптации к изменению климата и смягчения его последствий / Комитет по сельскому хозяйству : Двадцать вторая сессия (Рим, 16 – 19 июня 2010 г.). – Рим : Б. и., 2010. – С. 3.

³ Романов Е. М. Подходы к моделированию территориальных агролесоводственных биоэнергетических комплексов / Е. М. Романов, Е. М. Онучин, К.

Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р., № 806-р¹, передбачається стимулювання розвитку виробництва альтернативних видів енергії, насамперед, виробництва біопалива з культур, продукція з яких не використовується з продовольчою метою та на корм тваринам (газоподібне (біогаз), рідке (біоетанол та біодизель) та тверде (солома, лузга, пелети, тощо). Як відомо, саме в сільському та лісовому господарстві виробляється сировина, що може слугувати альтернативним джерелом енергії, до якого відносяться біомаса, біогаз та біоетанол. На необхідності сприяння розвитку нетрадиційних відновлюваних джерел енергії й альтернативних видів рідкого й газового палива, передусім біодизелю й біоетанолу наголошується також в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р., № 1158². Підтримка виробництва енергії з альтернативних джерел передбачена й схваленою розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 23 вересня 2015 р., № 995-р Концепцією розвитку сільських територій³.

З огляду на системний аналіз чинного законодавства й поглядів фахівців-практиків на сутність категорії «агролісівництво» можна надати його визначення, яке потребує правового закріплення. Агролісівництво – це система ведення сільськогосподарського виробництва (в тому числі товарного), що полягає в управлінні суб'єктом господарювання процесами росту, продукування, відтворення та збором врожаю сільськогосподарської продукції рослинного походження для продажу чи переробки в харчову продукцію або додаткові біологічні активи (в т. ч. джерела для альтернативної енергетики) на основі використання лісових багаторічних рослин із застосуванням ресурсощадних та екологічно безпечних технологій виробництва на основі сталого землекористування.

Сільське господарство повинно в прямому сенсі слова повернутися

Д. Семёнов // Научный журнал КубГАУ. – № 82 (08). – 2012 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2012/08/pdf/17.pdf>. – Заголовок с экрана.

¹ Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпоряд. КМУ від 17 жовтня 2013 р., № 806-р // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 83. – Ст. 3088.

² Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 до року : пост. КМУ від 19.09.2007 р., № 1158 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 73. – Ст. 2715.

³ Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпоряд. КМУ від 23.09.2015 р., № 995-р // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 182. – Спецвипуск.

до свого коріння, заново відкривши для себе важливість здорового ґрунту, використання природних джерел живлення рослин і розумного застосування мінеральних добрив. Багаті біотою і органічною речовиною ґрунти є основою для підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Найвищих врожаїв вдається досягти, коли рослини отримують поживні речовини з поєднанням мінеральних добрив та природних джерел, таких як гній і пов'язаний в ґрунті азот фіксує рослинами і деревами. Обачне використання мінеральних добрив економить фінансові ресурси й гарантує, що поживні речовини досягнуть рослин і не забруднять повітря, ґрунт і водотоки. Державні Стратегії сприяння здоров'ю ґрунту повинні заохочувати ґрунтозахисні методи ведення сільського господарства, поєднання рослинництва з тваринництвом в агролісівницькі системи, які підвищують родючість ґрунту. Таким стратегіям слід відмовлятися від програм стимулювання, які заохочують механічну обробку ґрунту і марнотратне використання добрив, і впроваджувати в сільськогосподарське виробництво найбільш раціональні підходи до ведення господарства¹.

Для вирішення проблем глобальної продовольчої й енергетичної безпеки та зміни клімату необхідні докорінні перетворення методів ведення сільського господарства та землекористування. Численні переваги в цьому сенсі забезпечують вдосконалення технології сільськогосподарського виробництва та використання ресурсів, що сприяють підвищенню вмісту в ґрунті органічного вуглецю: наприклад, агроекологія, органічне землеробство, ресурсозберігаюче сільське господарство і агролісівництво. Ці методи забезпечують родючість ґрунтів, підвищуючи вміст у них органічної речовини (вуглецю), сприяють збереженню рослинного покриву на поверхні ґрунту, вимагають менше хімічних добрив і сприяють сівозмінам і біорізноманіттю².

Відносини, що виникають, змінюються й припиняються в процесі ведення агролісівництва в Україні, виступають як внутрішні агро-виробничі відносини, які, на підставі регламентування нормами аграрного

¹ Сохранить и приумножить : руководство для политиков по устойчивой интенсификации / Информац. бюл. Продовольств. и сельскохоз. ООН. – Рим, 2011 [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fao.org/docrep/014/i2215r/i2215r.pdf>. – Заголовок с экрана.

² Почвы помогают бороться с изменением климата и адаптироваться к его последствиям, играя ключевую роль в круговороте углерода : информ.-аналит. докл. – ФАО, 2015 [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : www.fao.org/documents/.../c/759e352f-3cfd-43db-aea2-854f6be94353/. – Заголовок с экрана.

права, стають складовою механізму правового регулювання сталого розвитку сільських територій в Україні, оскільки виступають важливим напрямом диверсифікації сільськогосподарського виробництва. Існує можливість виділити основні ознаки відносин в сфері агролісівництва, які зможуть підтвердити існування необхідності правового впливу на останні з метою їх вдосконалення та охорони. До таких ознак відносяться: по-перше, їх соціально-правова природа, оскільки такі відносини виступають частиною аграрних суспільних відносин як предмета правового регулювання в державі; по-друге, потреба правової охорони через їх надважливу екологічну роль; по-третє, ці відносини виступають фактором соціально-економічного розвитку сільських територій і виконують ряд важливих функцій (насамперед, економічну, екологічну й соціальну).

Вчені наголошують, що однією з проблем, що гальмує створення інноваційної моделі розвитку сільського господарства держави, є відсутність належного правового забезпечення реалізації відповідних заходів. Нормативно-правові акти національного аграрного законодавства елементи такої моделі загалом не закріплюють, не передбачають жодних стимулюючих чинників (передусім, економічного характеру) для сільськогосподарських товаровиробників щодо запровадження інноваційних досягнень, продуктів і продукції (нових технологій, нових сортів сільськогосподарських рослин і порід тварин) в сільськогосподарське виробництво. Бракує правових приписів щодо державної підтримки впровадження названих досягнень у практику господарювання невеликих сільськогосподарських підприємств, особистих селянських господарств, сільських мешканців, які позбавлені фінансової можливості у придбанні новітніх інноваційних розробок¹. Ця теза видається абсолютно справедливою, адже сучасна державна аграрна політика повинна базуватися, в першу чергу на стимулюванні ініціатив сільських громад та дрібних і середніх виробників сільськогосподарської продукції щодо впровадження різноманітних екологічно безпечних видів виробництва, в тому числі, органічного сільського господарства на основі агролісівництва.

Очевидним постає питання щодо систематизації аграрного законодавства в сфері сільськогосподарського виробництва й прийняття в результаті цього процесу Національного кодексу сталого

¹ Уркевич, В. Ю. Інноваційна модель розвитку сільського господарства України : окремі правові питання / В. Ю. Уркевич // Актуальні питання інноваційного розвитку : наук.-практ. журнал. – 2011. – № 1. – С. 35.

агрогосподарювання (як це передбачено в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року) з одночасною адаптацією його норм до законодавства Європейського Союзу щодо взаємного розуміння політик у сфері сільського господарства й сталого розвитку сільських територій.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
В УКРАЇНІ**

Монографія

За редакцією професорів
А. П. Гетьмана та М. В. Шульги

Харків
«Право»
2016

УДК 34
ББК 67.9(4УКР)307
П78

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 25 грудня 2015 р.)*

Автори:

*А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, В. М. Корнієнко, І. М. Кульчій,
Т. В. Курман, Л. В. Лейба, О. С. Лисанець, Т. В. Лісова, О. М. Савельєва,
Д. В. Санніков, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Д. В. Федчишин,
С. В. Хомінець, С. В. Шарпова, М. В. Шульга*

Рецензенти:

В. М. Єрмоленко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України;

І. І. Каракаш – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

П78 **Проблеми** правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні : монографія / А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2016. – 360 с.

ISBN 978-966-458-985-4

Монографію присвячено дослідженню актуальних проблем правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. Висвітлюються правові засади сталого розвитку аграрного виробництва, організаційно-правові аспекти сталого соціального розвитку села. Розглядаються питання забезпечення раціонального та ефективного використання земель та інших природних ресурсів у межах сільських територій як передумова їх сталого розвитку. Унаслідок проведеного дослідження сформульовано низку пропозицій з удосконалення правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні.

Для науковців-правників, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також усіх, кого цікавлять теоретичні правові питання забезпечення сталого розвитку сільських територій.

УДК 34
ББК 67.9(4УКР)307

© Гетьман А. П., Ігнатенко І. В.,
Корнієнко В. М. та ін., 2016
© Видавництво «Право», 2016

ISBN 978-966-458-985-4